

Občané a životní prostředí

B. Moldan: Citizens and the Environment. Život. Prostr., Vol. 43, No. 3, p. 139 – 141, 2009.

We are living in the Anthropocene epoch on a planet Earth fully dominated by people. This period spanning the last circa 200 years has seen the enormous enhancement of human well-being but at the expense of planetary life-supporting systems. Yet the services rendered by Nature and ecosystems are as essential for people and their economy today as they ever were. Today, however, the quality and indeed availability of these services are fully dependent on the actions of humans. To secure an adequate level of nature's services environmental criterion should be observed: the main elements of which are respect for living nature, no irreversible changes, a long-term perspective, non-linearity of evolution, regard to possible positive feedbacks, regeneration of renewable resources, limited absorption capacity of the environment, enhancement of resource productivity, and importance of local conditions. People act according to their individual attitudes that are to a large extent shaped by the collective "spirit" of the community (of various kinds) in which and of which the most important is municipality. There are many factors influencing human conduct from education to celebrity role models. Three levels of environmentally important behaviour were identified: decisions on environmentally sensitive actions (e.g. new constructions); activities directly influencing environment (e.g. emission of pollutants from the chimney of a family house); consumption patterns affecting environment indirectly.

Žijeme v období, které nositel Nobelovy ceny Paul Crutzen nazval antropocénem (Crutzen, Stoermer, 2000), za jehož symbolický počátek byl označen r. 1784, kdy James Watt vynalezl parní stroj. Tento termín připomínající svým tvarem názvy geologických epoch chce naznačit, že žijeme v době, která se od minulosti zásadně liší. Antropocén především přinesl nesmírně rychlý růst populace. Na jeho počátku žilo na Zemi přibližně 800 milionů lidí, dnes je nás téměř desetkrát více, a populační růst se pravděpodobně zastaví až u počtu 9 miliard někdy okolo r. 2050. Zároveň jsou lidé v průměru mnohonásobně bohatší, mají lepší výživu a nesrovnatelné množství nejrůznějších materiálních statků. Dnes žijeme na planetě, kterou si lidé v plné míře podmanili, lidská civilizace se svou všemocnou technikou postupně probudila síly, které se vyrovnají, nebo v mnohém i předčí síly přírodní. Zřetelně o tom svědčí globální změna klimatu vyvolaná především antropogenními emisemi skleníkových plynů, a zejména oxidu uhličitého vznikajícího spalováním fosilních paliv. Lidé přeměnili větší část obyvatelných souší, zásadně ovlivnili biologickou rozmanitost pevnin a v rostoucí míře i oceánů, ovlivňují hydrologický cyklus a biogeochemické cykly hlavních

živin, produkují chemikálie, které mění chemický obraz životního prostředí v globálním měřítku.

Nesmírný vzrůst materiální prosperity však stejně jako ve všech předcházejících historických epochách v plné míře závisí na službách, které nám poskytuje příroda (MEA, 2005). Stejně jako dříve se nemůžeme obejít bez vzduchu, který dýcháme, bez vody, kterou pijeme, bez obilí, které nám vzešlo z úrodné půdy. Jsme závislí na regulačním mechanismu globálního klimatu, či ochraně před škodlivým ultrafialovým zářením, jež nám poskytuje stratosférická ozonová vrstva. Bez přírodních služeb globálního ekosystému se v žádném případě nemůžeme obejít. Náš materiální blahobyt, jedna ze základních složek kvality života, se opírá o služby přírody, jež jsou nám plně k dispozici.

Je však více než zřejmé, že takové fungování není bez omezení. Příroda své služby a statky poskytuje v podmínkách podmaněné planety, to znamená, že závisí na lidské činnosti, na nás samých, do jaké míry umožníme, aby zůstávaly na uspokojivé úrovni. Čtenářům tohoto časopisu nemusíme připomínat, jak často jsou ohroženy, do jaké míry je ovzduší znečištěno v místním i planetárním měřítku, voda kontaminována či půda degradována. Epocha antropocénu se od

všech předchozích dob tedy také liší tím, že cílevědomá ochrana přírodních služeb musí patřit mezi zcela základní lidské cíle.

Jinými slovy, nutné je takové chování, které můžeme nazvat environmentálně udržitelným. Můžeme zmínit nejdůležitější aspekty tohoto „environmentálního“ kritéria (Moldan, 2009):

- Mít ohled na živou přírodu. Přírodní systémy jsou obvykle jemně vyvážené a jakkoliv vynikají stabilitou, jsou-li ponechány samy sobě, nedovedou se zotavovat z ran zasazených lidmi.
- Nedopustit nevratné změny. Je třeba co nejvíce posilovat schopnost přírodních systémů, samovolně se vrátit do výchozího nebo rovnovážného stavu a vyloučit změny nevratného charakteru.
- Uplatňovat dlouhodobou perspektivu. Časové měřítko přírodních procesů může být zcela jiné a většinou mnohem delší než jsme ochotni a schopni v různých souvislostech brát do úvahy.
- Chápat nelinearitu vývoje. Budoucí vývoj může obsahovat nečekaná překvapení, protože se mohou uplatnit různé nelineární efekty (spoušťový efekt, překlopení do nového stavu apod.).
- Počítat se zpětnými vazbami. Pozitivní zpětné vazby mohou nebezpečně zesilovat nepříznivé dopady i relativně malých zásahů.
- Dbát na regeneraci zdrojů. Obnovitelné zdroje je nutno využívat takovým způsobem, aby dlouhodobě nebyla překročena míra jejich regenerace.
- Vztít na vědomí omezenost asimilace. Emise znečišťujících látek do okolního prostředí nemají překročit jeho asimilační kapacitu.
- Podporovat produktivitu zdrojů. Všechny technologie by měly být co nejméně energeticky a materiálově náročné a potřebovat co nejmenší prostor.
- Vycházet z místních podmínek. Snad nejdůležitější součástí environmentálního kritéria je ohled na místní podmínky. Ty určují, která z obecných zásad má v daném konkrétním případě smysl a jaká bude výsledná podoba jejich uplatnění. Pozor na to, že přírodní podmínky i důsledky lidské činnosti se mění nejen v prostoru, ale i v čase.

Pro environmentálně udržitelné chování jsou klíčově důležité individuální lidské postoje. Jisté existuje stát, zákony a instituce, které se snaží chování jednotlivců usměrňovat, svobodné a odpovědné rozhodování je však základní. Lidé nechtějí a nemají být okřikováni, časté zákazy a příkazy mnohdy nejsou příliš účinné, protože lidé chápou, že mohou být jen projevem arogance těch, kteří se cítí povoláni rozhodovat za druhé.

Lidé ovšem nežijí sami, nýbrž v určité komunitě. Už staří Řekové zdůrazňovali, že člověk je „zvíře společenské“. Komunity mají různé úrovně. Od rodiny přes

obec, kde lidé žijí, nejrůznější společenství – církve, sdružení, zájmové organizace, družstva, přátelské kroužky a mnoho jiných – přes výrobní a jiné podniky až po stát i mezinárodní organizace (Putnam, 2000). Tato skutečnost se mnohdy poněkud přehlíží. Vzdělávání, výchova, informace jsou obvykle zaměřeny na jednotlivé lidi, platí to o volebních kampaních, stejně jako o reklamách na nejrůznější výrobky či služby. Jen výjimečně jsou zaměřeny na rodiny a snad nikdy se tato úroveň neprosáhne.

Z hlediska starosti o životní prostředí a environmentální udržitelnost jsou však právě klíčové obce, protože na této úrovni se toho „děje nejvíc“. Podíváme-li se na celý soubor přírodních služeb, zjistíme, že ty nejdůležitější jsou vázány na místo, ve kterém lidé žijí. Zde musíme mít k dispozici čistou vodu a čistý vzduch, získáváme svou potravu a zajišťujeme další životní potřeby. Ostatně, to uznává i legislativa, která činí vedení obcí zodpovědnými za zajištění základních životních podmínek. Zákony, nařízení, předpisy, ať už jsou na úrovni národní, či dokonce globální, jsou významné, poskytují obecný rámec. Důležité je však především „jak my to u nás děláme“. Rozhodující jsou zvyklosti, které platí v jednotlivých obcích. Konkrétní lidské komunity určují, jak se lidé vůči životnímu prostředí chovají včetně toho, zda zákony dodržují či nedodržují. Všichni velmi dobře víme, že se v této věci jednotlivé obce velmi liší i v rámci jednoho kraje, nemluvě o celém státě, a nebo dokonce o celé Evropské unii, i když zde platí v zásadě stejné zákony.

Kolektivní chování je zpravidla určující i pro jednání lidí jako jednotlivců a jejich domácností. Ohled na to „co by tomu řekli sousedé“ je mocnou pohnutkou pro chování většiny lidí. Informace, které poskytují školy či sdělovací prostředky, jsou vnímány v prostředí kolektivního vědomí obcí, které je buď přijímá jako důležité a významné, nebo jim nevěří, či je odmítá. Jednotlivci a obce jsou spojené nádoby: občané tvoří kolektivní vědomí, a naopak, společenská atmosféra utváří názory, postoje a následně i chování jednotlivých lidí. Racionálně založené informace jsou jedním ze zdrojů, ze kterých se tyto postoje a chování tvoří, významné jsou i další životní způsoby lidí, kterým lidé důvěřují a které znají nebo obdivují (známé osobnosti sportovců, herců, vědců, ale i „celebrit“ místního formátu, jako je třeba místní lékař nebo populární učitel). Mnoho dalších vlivů můžeme shrnout pod všeobecný termín místní historická tradice.

Podle sociologických výzkumů veřejného mínění je v posledních letech charakteristické, že lidé zdůrazňují své environmentálně příznivé postoje (Inglehart, 1990). Uznávají potřebnost „zelených“ zákonů a většinou soudí, že vláda nedělá dost pro ochranu životního prostředí. Nařízení a zákony, jež přicházejí zvenčí,

můžeme považovat za jeden ze vstupních impulsů pro zaujímání takových postojů. Stojí za poznámku, že zpravidla hodnotí nejlépe kvalitu životního prostředí a péči o ně ve svém bezprostředním okolí, ve své obci, zatímco na celostátní úrovni a ještě více na globální úrovni považují situaci za špatnou. I tato skutečnost svědčí o tom, že nejdůležitější úrovní environmentální problematiky je právě úroveň obecní.

Sociologové zároveň upozorňují, že skutečné jednání lidí je v určitém rozporu s jejich deklarovanými postoji (EC, 2008). Lidé vědí, jak by se měli chovat, cítí, že by to bylo správné, aby se tak chovali, a proto prohlašují, že se tak skutečně chovají. To je velmi přirozené lidské chování, nad tímto větším či menším rozporem není třeba zoufat. Naopak, pro environmentálně příznivé chování jsou potřebné postoje základním předpokladem. Kdyby jich nebylo, mohli bychom zanechat veškeré naděje. Jestliže lidé zastávají postoje přátelské k životnímu prostředí a přírodním službám, můžeme doufat, že postupně se tyto postoje promítnou i do jejich chování. Skutečné jednání domácností, obcí a podniků je pak tím rozhodujícím faktorem, který určuje, zda se podaří dosáhnout environmentální udržitelnosti a zachovat dostatečnou úroveň přírodních služeb.

Rozlišujeme tři úrovně environmentálně příznivého chování.

1. Především jde o rozhodování o plánovaných aktivitách. V poslední době jsme například svědky mnohých bitev mezi zastánci rozvoje dálnic, průmyslových zón či sportovních areálů na jedné straně, a „ekology“, kteří výstavbě brání. Necháme stranou skutečnost, že ekologické aspekty nebo uváděné důvody ekonomického rozvoje jsou mnohdy jenom argumenty zástupnými, lidé přitom hájí své různé zájmy individuální nebo skupinové, ať už jde o výnosné ceny pozemků nebo jiné výhody. Důležité však je zjistit, jaké environmentální a ekonomické důsledky jednotlivé plánované aktivity skutečně mohou znamenat. Není to vždy snadné poznat, odborné expertízy, analýzy, indikátory jsou důležitým pramenem informací pro rozhodování. Protože žijeme v demokratické společnosti, je konečným rozhodčím demokratický proces, i když může být do větší či menší míry zdeformován (nepřiznanými) skupinovými zájmy. Proto je zřejmé, že individuální lidské postoje z velké části formované kolektivním vědomím obce či jiné komunity nakonec hrají rozhodující roli.
2. Za druhou úroveň můžeme považovat konkrétní jednání jednotlivců, obcí či podniků, které má víceméně na první pohled jasné a zřetelné environmentální důsledky, ať už příznivé, či nepříznivé. Zde platí okřídlené „na každém záleží“, ať už jde o jednání člena domácnosti, který

svědomitě recykluje odpady, či řidiče dbajícího na správně seřazený dieselův motor silného automobilu nebo obecní zastupitele, kteří mají na starost čištění ulic ve městě. Do nedávné doby se za nejdůležitější škůdce životního prostředí považovaly průmyslové podniky, vypouštějící jedy do vzduchu nebo do vody. Dnes se často chovají do té míry ukázněně, že žádnou velkou zátěž životního prostředí nepředstavují. Na významu, naopak, získávají „plošné zdroje“, jednotliví občané, domácnosti, turisté, motoristé... Ti všichni svým praktickým jednáním rozhodují o tom, jak velká tato zátěž je.

3. Jednání na uvedených dvou úrovních má bezprostřední, viditelné environmentální důsledky. Na rozdíl od toho poslední, třetí, úroveň má důsledky nepřímé, avšak ve skutečnosti je nejzávažnější. Hovoříme o vzorcích spotřeby a výroby. Samotné materiální potřeby našeho způsobu života spolu s mírou environmentální náročnosti, s jakou jsou tyto potřeby naplňovány, jsou tím konečným faktorem, který určuje, zda naše civilizace může být environmentálně udržitelná. Platí to pro domácnosti, průmyslové podniky a celá odvětví, stejně tak, jako pro obce.

„Zelené“ chování se zdaleka netýká jenom toho, zda jsou instalovány kontejnery na tříděný odpad. Celková spotřeba materiálů, energie, prostoru a produkce odpadů (mnohdy nebezpečných a nad asimilační schopnost okolního prostředí) určují, zda jednání je environmentálně udržitelné, či nikoliv. Teoreticky si to uvědomujeme, například když hovoříme o ekologické stopě a víme o tom, že **už nám nestačí jedna planeta, ale že bychom potřebovali dvě nebo tři.**

Literatura

- Crutzen, P. J., Stoermer, E.F.: The Anthropocene. Global Change Newsletter, 2000, 41, p. 17 – 18.
- European Commission (EC): Eurobarometer, December 2008, Brussels.
- İnglehart, R.: Culture Shift in Advanced Industrial Society. Princeton: Princeton University Press, New Persey 1990.
- Millennium Ecosystem Assessment (MEA): Ekosystémy a lidský blahobyt. Centrum pro otázky životního prostředí Univerzity Karlovy v Praze, 2005.
- Moldan, B.: Podmaněná planeta. Praha : Karolinum, 2009.
- Putnam, R.: Bowling Alone. New York: Simon and Schuster, 2000.

Prof. RNDr. Bedřich Moldan, CSc., Na Kuthence 8, 160 00 Praha 6, bedrich.moldan@cuni.cz